

בעזה"ת

ילקוט

תיקוני טעיות
ושינויי נוסחאות
מכתבי יד וראשונים

על מסכת בבא בתרא
פרק השותפין

מכון סולת נקייה
ליקוואוד תשפ"א לפ"ק

-מהדורת PDF-

© 2021

מכון סולת נקייה
כל הזכויות שמורות

לכל עניני הספר:

mechonsn@gmail.com

הערות יתקבלו בברכה

הקדמה

יִשְׁמַחוּ הַלּוֹמְדִים וְיִגִּילוּ הַמַּעֲיִינִים מִבִּקְשֵׁי אִמַּת בְּהַגְלוֹת נִגְלוֹת אֹר יִקְרוּת לִקְט פְּנִינִים יִקְרִים תִּיקוּנֵי טַעֲוִיּוֹת וְשִׁינוּיֵי נֹסְחָאוֹת שֶׁמִּצָּאֵתִי וּבִרְרַתִּי בַּחֲמֻלַת ה' עָלַי עַל כָּל פֶּרֶק הַשְׁוֹתָפִין גְּמָרָא פִּירוּשׁ רִש"י וְתוֹס' לַכָּלוֹת קוֹצִים מִן הַכֶּרֶם לַמַּעַן תִּהְיֶה תוֹרַת ה' תִּמְיָמָה.

וְהוּא חֵלֶק נִכְבָּד מֵעֲבוּדָתִי בַּמִּסְגֶּרֶת הַגֵּהֶת הַתִּלְמוּד וּמִפְרָשָׁיו מִחֲדָשׁ לִקְרֹאת מִהַדוּרָה חֲדָשָׁה שֶׁל הַתִּלְמוּד הַנוֹדֵעַ לַתְּהִלָּה מִהַדוּרַת "עוֹז וְהִדְר". אֲשֶׁר בַּתְּחִילַת דְּרָכָם שְׁמוֹ מִטְרָה לַעֲיִינֵיהֶם לִלְקֹט תִּיקוּנִים קָלִים מִהַגְהוֹת הָאֲחֵרוֹנִים וּמַעַט נֹסְחָאוֹת מִסְפָּרִים עֲתִיקֵי יוֹמִין זַעִיר שֵׁם וְזַעִיר שֵׁם וְלִתְקֵן מַעַט טַעֲוִיּוֹת שֶׁנִּפְלוּ בַּדְּפוּסִים מֵאַחֲרֵיהֶם, וְהַצְלִיחוּ בִּכֵּךְ לַהֲבִיא כְּמָה תִּיקוּנִים נִחְמָדִים אֲשֶׁר רֹבֵן נֹעֲדוֹ לִתְקֵן לְשׁוֹנוֹת מַעַט מִגּוֹמְגָמִים וּלְשַׁפֵּר רִהִיטוֹת הַלִּימוּד, אֲבָל לַהֲגִיָּה הַתִּלְמוּד הַנִּדְפָּס מִשִּׁיבוּשֵׁי הָרַבִּים וּלְהַבִּיא עִיקְרֵי שִׁינוּיֵי נֹסְחָאוֹת שֶׁלָּהּ לֹא עֲלָתָה עַל דַּעַתָּם, וּבִאֲפֶס קִצְחוֹ לֹא נִגְעוּ. וְאוֹלָם בְּרַבּוֹת הַיָּמִים הַחֲלִיטוּ לַעֲבוֹר עַל כָּל הַתִּלְמוּד וּלְהַגִּיהוּ מִחֲדָשׁ לַמַּעַן יִבְאוּ הַדְּבָרִים עַל תִּיקוּנָם, וּבַמִּסְגֶּרֶת זֶה כָּבֵר הַדְּפִיסוֹ כְּמָה מִסְכָּתוֹת וְעוֹד יָדָם נְטוּיָה. וְזִכּוֹת נִפְלָה בְּגוּרֵי שִׁזְכִּיתִי לַלְמוּד פֶּרֶק הַשְׁוֹתָפִין בַּעֲיוֹן וּדְקוּדוֹק רַב ע"מ לַהֲגִיָּה וּלְסַקְלוֹ מִטַּעֲוִיּוֹתָיו, וּבִס"ד עֲלָתָה מִרְגָּנִיתָא בִּידֵי.

עֲבוּדָתִי כָּלְלָה עֵיוֹן וּדְקוּדוֹק בְּכָל אוֹת וְתַג שֶׁל הַתִּלְמוּד וּמִפְרָשָׁיו ע"י עֵיוֹן נִמְרָץ בְּכָל נֹסְחֵי הַתִּלְמוּד כְּתוּבֵי יָד וּדְפוּסִים עֲתִיקִים, הֵן בַּדְּבָרִים קָלִים מְאֹד וְעַד לַחֲדוּשִׁים עֲצוּמִים, וְהֵנָּה בַּמַּהְדוּרָה הַחֲדָשָׁה הַנִּזְכָּר תִּיקוּנִים קָלִים שֶׁנִּתְבָּרְרוּ אִמִּיתָן ע"פ כְּת"י תוֹקְנוֹ בַּפְּנִינִים בְּלִי לְהַעִיר (בַּהֲסַכְמַת גְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל ה"ה מִרְנָן הַגָּרִי"ש אֱלִישִׁיב, הַגָּר"ש וְוַאֲזַנְעֵר*, וְהַגָּר"ש אוֹיֶעֱרַבְאךְ זְצוּק"ל וְלַהֲבַחֲל"ח הַגָּר"מ שֶׁטְרַנְבוּךְ

* וְהֵנָּה מִכְתָּב מִנְּכֻדוֹ הַגָּר"ע וְוַאֲזַנְעֵר שְׁלִיט"א (רַב וּמו"צ בַּעֲדָה הַחֲרָדִית):

לַמַּעַכ"כ הַגָּה"ח דִּיִּיק וְסָבִיר מוֹה"ר יוֹסֵף סָאֲמַעַט שְׁלִיט"א רֹאשׁ מַעֲרַכַת הַש"ס הַמְּפֹאָר עוֹז וְהִדְר מִסְּדוּר שֶׁל הַרֶה"צ ר' יְהוֹשֻׁעַ לֵיִפְעֵר שְׁלִיט"א מוֹרֵה וְדָאִין בִּק"ק סְקוּוִירָא וּמֵאֲנָסִי בִּאֲרַה"ב

אֲחָד"ש וְשִׁלּו' רַבֵּן

נִכְנַסְתִּי אֶל הַקו"פ לִכְכ"ז מִרְנָן שֶׁבֶט הַלּוֹי שְׁלִיט"א - אֲדַר"ח אֱלוּל תַּשְׁע"ג - לְבָרַר סִפְקוֹתֵיכֶם לִקְרֹאת הַהוֹצָאָה הַחֲדָשָׁה שֶׁל הַש"ס. וְשִׂאלַתִּי בִּבְקִשְׁתְּכֶם אִם מוֹתֵר

שליט"א) וכמו"כ הרבה תיקונים הועברו לסוף המסכת במדור "השלמות להגהות וציונים", ובעזה"י ת מצאתי יותר מאלף וחמש מאה תיקונים חדשים לפירקין מלבד מה שביררתי ותיקנתי ב"הגהות וציונים" הנדפס מקדם, וכאמור רוב רובן קלים מאוד ויש מהן המועילים לרצף הלימוד, אבל יש מהם שבהתגלותם נפל נהורא בבי מדרשא, והם אלו שהנני נותן לפניכם היום ברכה (ואמנם אם היתה לי צד ספק על איזה תיקון ושינוי אם יהיה לתועלת מה אז הבאתיה, וכמו"כ יתכן ולא הבאתי מה שהיה ראוי להביא ושגיאות מי יבין, והדן אותי לכף זכות הקב"ה ידינהו לכף זכות).

ואמנם בעבודתי במהדורת התלמוד הנ"ל הוצרכתי לקצר ולהסתפק במש"כ בדרך רמז לחידושים וביאורים העולים מתוך הנוסחאות שחשפתי בס"ד, וכמו"כ באלו הדברים שלא באו זכרם בספר מן הספרים לא הרשיתי לעצמי להעלות רעיוני עלי ספר ושתקתי כליל, וכאן קבעתי מקום להרחבת הדברים ולהביא מה שחנני השי"ת לחדש ולבאר. כמו"כ נתבאר לי שיש כמה לשונות וענפים בנוסח התלמוד וכע"ז בכת"י של רש"י ותוס' וכמו שיתבאר במבוא, והבנה זו מועילה לברר איזה נוסח לקרב ואיזה לרחק, ולא יכולתי להביא דברים אלו במהדורת "עוז והדר" וקבעתי מקומן כאן. גם מש"כ האחרונים להגיה מדעתם הרחבה ואשר לא מציאו להגהותיהם חבר בנוסחי עתיקי כתבנו ליישב, וכמו"כ נוסחאות שהובאו ב"הגהות וציונים" מכבר אלא שהובאו בשיבוש או שמציאו בהם מקום להתגדר

לתקן בפנים הש"ס טעויות שנתבררו ע"פ דפוסים קודמים ומדוייקים שאכן הוא טעות בש"ס הנדפס והשיב שאם הדבר ברור ע"פ מומחים שהוא טעות אפשר לתקן.

והוספתי לשאול בשנית, אם נתברר עפ"י כתבי ידות. אם מותר ג"כ לתקן ושאלני על איזה כת"י מדובר. ואחר שדן בזה. ואמרתי לו שהמדובר הוא בכת"י מוסמכים השיב כבראשונה שאם גי' הכת"י יותר ברורה ומוסכם עפ"י מומחים שהוא נכונה יותר מנוסח הנדפס מותר לתקן.

אלו דברי דעת תורה ק"כ מרן שליט"א. ואשרי חלקכם שאתם מפארים ומהדירים הש"ס בתכלית השלימות והדקדוק. ובכלי מפואר כ"כ.

הן דיוקן של דברים. וע"ז באעה"ח - כתבתי בתאריך הנ"ל

עקיבא הלוי ואזנר

באו כאן על תיקונם. והנני תקוה שינהגו בי המעיינים טובת עין ובהמצאם טעות ומשגה הן בדבר משנה והן בשיקול הדעת יודיעוני עליה למען העמידני על דרך האמת (וזאת למודעי שבעת כתבי זאת עדיין לא עברו עורכי מהדורת "עוז והדר" על מלאכתי ואתי תלון משוגתי).

בחשיבות ענין בירור הנוסחא האמיתית הנה כל המבין יבין מדעתו, והרי כל כתבי הראשונים מלאים בנידוני נוסח וגירסא על דברים קלים כחמורים, ואין לנו אלא להביא דבריו של בעל השואל ומשיב ז"ל בהסכמתו לספר דקדוקי סופרים, וז"ל:

ולבי אומר לי אם היו [א"ה רבותינו האחרונים ז"ל] רואים השינויים האלה הנמצאים בכ"י וראשונים היו שמחים לקראתם כי כל איש אשר התורה שמה קן בלבו ואשר עזרו ה' לעמוד על דברי תורה באמת ולחבב כל דברי סופרים ישמח לבו בראותו כל אלה מוכן לפניו כאשר כתב מוה"ר פיק ז"ל בהקדמתו לספר התשבי [א"ה לא מצאתיו] וז"ל: הדבר אשר לכאורה כל הלומד תורה לשמה כו' ואין אני שואל ומבקש התרה מאותן המצפצפים והמהגים ולכם לשמים בל עמם אלא מאותן צדיקים בפה ובלב שמחבבים אפי' שיחה קלה היוצא ממועמקות רבותינו וחכמינו ז"ל כי לא דבר רק היא עכ"ל הוזהב יעו"ש וכו' עכ"ל.

ויותר מזה מצינו לפעמים שע"פ גי' כתבי היד נתברר כי מה שכתבו רבותינו האחרונים נ"ע בפירושיהם ופולפוליהם נסתרו יסודם ונפלו בנינם, וראוי להביא כאן דבריו של מרן הגר"ש אויערבאך ז"ל (כאשר הובאו בס' שמואל בדורו לתלמידו הרב יחיאל שטרנברג, שההדיר פירוש רבינו חננאל עמ"ס שבת), וז"ל (עמ' שטו):

פעם שיתפתי את רבינו בידיעה שלאורך כל המסכת נוסח הגמרא שמופיע ברבינו חננאל דומה יותר לנוסח שבכתב יד מיוכן מאשר לנוסח הגמ' לפנינו. רבינו הגיב בדברי הרב'ה מקוצק: כתוב 'יוסף דעת יוסף מכאוב' – יוסף דעת ואע"פ שיוסיף מכאוב.

עוד ראוי להביא כאן מו"כ בעל קרבן נתנאל ז"ל בענין זה אשר בסוף ספרו הביא תיקון שמצא בכת"י מינכען המפורסם, ובס' עץ יוסף השיג עליו, והשיב לו בעל קרבן נתנאל (בסוף הספר בהשגות) וז"ל:

אמרתי שאקבל חינות שזכות הזה נתגלגל ע"י ותקילין לי ככולי תלמודא. עשיתי דרך סלולה שאין צריך לילך (כ) [ב]דרך עקמימות ולדחוק בפרצה דחוקה. והש"ס הקלף ראיתי שנת כתיבתו הוא יותר מחמש מאה שנה ולמה לי בחריפו' של הבל. וחד ממעלת התורה מודה על האמת. והעד לזה הגי' ממה שפי' רש"י וכו' פי' דחוק ולא כמו שפי' תוס'. שהגי' דוחקתו. שהיה לרש"י וכו', עכ"ל.

כאן המקום להודות מעומקא דליבא לראש מערכת ש"ס "עוז והדר" ה"ה הרה"ג ר' יוסף סאמעט שליט"א, חתן הר"מ בראנדסדארפער זצוק"ל ומיקירי ירושלים ת"ו, שהטיל עלי את המלאכה מלאכת הקודש, וחזק ועידד אותי בכל עת ועונה. תהא משכורתו שלימה מן השמים.

ותודתי נתונה בזה להרב אהרן גבאי יצ"ו על שהחכימני במאמריו הנפלאים ובשיחותיו איתי ועל ששלח לי גם ממאמריו שעדיין לא יצאו לאור עולם, והרבה מהנכתב בחיבורינו ע"פ דרכו נכתבו גם כשלא צוין כן.

ובצאתי מן הקודש אפרוש כפי בתפילה שלא תצא תקלה מתח"י ח"ו, ושלא תמוש התורה מפינו ומפי זרענו עד עולם, ונזכה לראות בקרוב כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים בב"א.

מבוא

לתועלת המעיינים

חיבור זה ניתן להשתמש בו בלי קריאת המבוא [וכן ההערות שוליים], ואמנם בתוך דברינו הבאנו נוסחאות מכמה דפו"י וכת"י ונקבנום בשמותם ובד"כ סמכנו על המעיין להבין מדעתו חשיבותו של כל מקור ומקור ע"פ הנתבאר כאן. הלומד בהפגשו ראשי תיבות ושמות כת"י יכול לעיין כאן ולהבין הדברים על בוריין או להתעלם מהם הכל כחפצו וכרצונו. ועליו לשים לב להקשר הדברים (לדוגמא כ"פ בגמ' הוא כ"י פלארענץ, ברש"י הוא כ"י פאריז, ובתוס' הוא כ"י פארמא).

דרך עבודתי

לנוסח הגמ' עיינתי בטבלאות שבתכנת "הכי גרסינן" המביאים גי' דפו"י וכתה"י לכל מילה ומילה שבגמ', ולנוסח רש"י ותוס' בתחילת דרכי ערכתי טבלאות לעצמי¹ עד שבררתי טיב כתה"י והדפוסים והשויות ביניהם בלי עריכת טבלאות². כמו"כ עיינתי בס' **דקדוקי סופרים (דק"ס)** לה"ר רפאל נתן נטע ראבינאוויץ ז"ל³ אשר למסכתין מיעט מלהעיר ואמנם השוה גם בין ספרים אחרים (כ"אגדות התלמוד",

¹ בתכנת "מהדורא".

² היום ניתן לעיין ברוב כתה"י הנמצאין בעקדי ספרים שבכל העולם באתר "כתיב".
³ קיבל הסכמות מחכמי דורו ה"ה בעל השואל ומשיב, ר' שמעון סופר, בעל הכתב סופר, ר' יצחק אלחנן ספקטור, ר' שלמה קלוגר, בעל הערוך לנר, בעל האמרי בינה ור' שמואל סאלאנט ועוד, והחיבור היה בשימוש רב אצל כמה גדולי ישראל דוגמת ר' רפאל שפירא, הגדול ממניסק, בעל האור שמח, ובעל אבן האזל, וזכר צדיקים וקדושים כולם לברכה. והובא בשמו של בעל האבן האזל שאמר: אילו היה עיתותי בידי מצב בריאותי שפיר וכתבי היד עתיקי היומין אשר היו בידי רבי רפאל נתן נטע רבינוביץ לנגד עיני, הייתי ממשיך את עבודתו דקדוקי סופרים על הש"ס, על אותן מסכתות אשר עליהן לא הספיק הוא, וציין שבירור הנוסחאות והגירסאות בתלמוד והעמדת הגירסא הנכונה על תילה הינה עבודה חשובה ביותר הואיל ויש מקומות שאין להבינם מפני השיבושים שחלו במשך הדורות. את המסכתות בהן העמיד רבי רפאל נתן נטע רבינוביץ את הגירסא הנכונה הרבה יותר נח ללמוד (דרך עץ החיים ח"ב עמ' 654).

שאלות, ילקוט וילקוט כת"י, מנורת המאור) וע"פ רוב סמכתי עליו בזה. ויש להעיר שמחמת גודל העבודה שנטל על עצמו טעה במעט מקומות בהעתקה וכן השמיט שינויים חשובים וכאן באו הדברים על תיקונם בס"ד.

השתלשלות הנוסח של הדפוס שלפנינו ודפוסים

הישנים

מקור הנוסח שלפנינו

מהדורת "עוז והדר" נדפס ע"פ **דפוס וילנא תרמ"ג**, ותוקנו בו כמה טעויות הדפוס ע"פ דפו"י המובאים בס' דק"ס. ואמנם גם בד' וילנא הנ"ל הגיהו כמה תיקונים ע"פ הדק"ס (למסכתין בפרט) על פני דפוסים שקדמו לה⁴.

התועלת שבידיעת תולדות הדפוסים

נוסחת הדפוס מאז נדפסה לראשונה הורק מכלי אל כלי ועלו בו קמשונים וניתוספו בו כמה הגהות נכונות ומוטעות. תולדות עיקרי הדפוסים וההגהות חשובה לדעת באשר ימצא שינוי מדפוס א' למשנהו בידוע שאינה אלא שיבוש או הגהה בדפוס המאוחר שהועתק מקדמותה, פרט אם אותו דפוס השני הוגה ע"פ כת"י שיש לדון בשינויו כשינויי כת"י בעלמא, אא"כ נראה שנשתבש בעליל שאז הסברא מכרעת שהוא טעות, שאין הדרך להגיה כדי לשבש אלא לתקן.

שמות ותולדות הדפוסים והגהות שעליהם

דפוס ראשון (דפו"ר). נדפסה בעיר פיזארו ע"י משפחת שונצינו.

דפוס ונציא (ד"ו). היתה הדפוס השניה, שהעתיקה מדפו"ר ושינה כמה דברים ככה"נ ע"פ כתבי יד שבידם. כל ההדפסות שאחריה נמשכו ממנה עד ימינו.⁵

⁴ עי' דוגמא בהע' צ.

⁵ כאן המקום לציין שבהגו"צ לרוב התלמוד דפו"ר הכוונה לדפוס פיזארו הנ"ל ודפו"י לד"ו, ואמנם במסכתין נתהפכו הדברים ודפו"י הכוונה לדפו"ר או לד"ל ודפו"ר

הגהות המהרש"ל. בדפוסים מאוחרים יותר תיקנו מרבית הגהות המהרש"ל לנוסח הגמ' בפנים בלי להעיר, וכ"ה לפנינו עד היום. רוב הגהות אלו שנדפסו בס' **חכמת שלמה דפו"ר** הושמטו מחכמת שלמה הנדפס בסוף המסכתות היות וכבר תוקנו בפנים. דא עקא שכמה פעמים נפל טה"ד בד' המהרש"ל, או שכוון לציין גי' אחרת ולא להגיה בפנים⁶, או שהתכוין לכתוב פירוש והגיהוה בנוסח הגמ' שלא על דעתו⁷. ולפעמים שלא כיוון לנוסח שבכתה"י והגירסא הישנה היא העיקרית. לפעמים הגיה ע"פ כת"י או דפו"י, אבל ע"פ רוב הגהותיו הם מסברא⁸.

הגהות ר' יוסף שמואל. בש"ס **דפוס אמ"ד** הדפיסו התלמוד עם הגהות הרי"ש (שהם מסברא) בסוגריים מרובעים ועגולים בפנים הגפ"ת, ואמנם הגיהו אותיות בודדות בלי סימן היכר.

דפוס לובלין של"ו (ד"ל). למסכת ב"ב מדפיסי לובלין השיגו כת"י (עד דף צ') גמ' רש"י ותוס' ותיקנו כמה דברים ע"פ (היום יש לנו שריד מכת"י זה) אלא שיש בו נוסחאות משונות שאינם ברוב כתה"י ויש הנראים כהגהות מסברא, ואולי הכת"י שהעתיקו ממנה היו בה הגהות כאלו⁹. הדפוסים שלאחריו לא השתמשו בנוסחו.

הכוונה לד"ו (אמנם בסוף המסכתא דפו"ר נזכר כד"פ וד"ל כד"ל).
⁶ לדוגמא ראה הגו"צ דף ה. אות ט'. יש לציין שגם **הגהות הגרי"פ** (שנדפסו על הגליון בסוגריים מרובעים) לא באו אלא להביא הנוסח שבמק"א בתלמוד, או גי' הערוך, או נוסח המקרא כמו שהוא כתוב וכדו' ולא התכוין להגיה כלל, ומה ששמו המדפיסים סוגריים עגולים סביב המילה שהוא הגיה אינו אלא להראות על מה נסוב הגהתו, ולא שצ' למחוק או להגיה.

⁷ לדוגמא עי' מש"כ בדף ב: תוס' ד"ה וכיון.
⁸ נעתיק כאן מהקדמת המדפיס חכמת שלמה דפו"ר: וזה מעשהו הגדול אשר עשה לא הניח מלהשיג גמרות רש"י ותוספות של קלף ישנים ועל פיהם ועל פי הפוסקים רב אלפס והרמב"ם סמ"ג וסמ"ק ובעל הטורים ובעל הערוך. ושאלות ותשובות ראשונים ואחרונים בעקבותיהם דרך והגיה וכל מעוות התקין. סילת ובירר הכל בשכלו הזך והטהור. לא הניח דבר גדול וקטן שלא התקין. ועוד מה שהוסיף או גרע תיבה או אות והפסיק הדבורים וחברם יחד. ר"ל שמחק הנקודות המפסיקין הנקראים טוייזין. או שבהדפוס לא היו במקומם והוא תקן אותם.

עוד שם: וכללא דא נקוט בידך שאנחנו העלינו בדפוס כל המסכתות שלמד בישיבה ברבים ואם באולי מיעוטא דמיעוטא איזה פרק או דף שלא נתקן. היה מצד איזה מניעה אונס או חולי או דרך של הרב הנ"ל.

⁹ לדוגמא עי' דף ד. הגהות הב"ח אות א' על הא דלפנינו "דלימא" ובדפו"י "לימא" והב"ח הגיה "ולימא" ע"פ ד"ל ובכתה"י כל הפיסקא "ליכא איניש דאזיל דלימא ליה" ליתא, וד"ל נראה כתיקון על נוסחת הדפוס. ועי' דף ד. רד"ה פשיטא לא פסק לן "דינא" דמתני' "המלמדנו" בד"ל **תנא** דמתני' **הא למדינו** כו' ע"כ הן חולקין, אבל

הגהות הב"ח. נלקטו מגליון הש"ס של הב"ח, ובמסכתין העתיק הוא רוב שינויי ד"ל הנ"ל. כמו"כ הרבה מהגהותיו הם ע"פ העין יעקב. וכלל זה נקוט בידך שאין כוונת הב"ח להכריע כנוסח זה אלא הביאו על הגליון כנוסח אחר כי חשוב היה הדבר בעיניו.

עין יעקב (ע"י). למסכתין העתיק מדפו"ר והגיהו ע"פ כת"י. בדפוסים מאוחרים התאימו נוסחו לנוסח הדפוס ואנחנו השתמשנו בדפו"ר שלו.

נוסח הגמרא¹⁰

כתבי היד

למסכתין יש ז' כת"י שלימים (מלבד כמה קטעי גניזה וכריכה¹¹ אשר לא נדון בהם כאן), ואלו שמותם וטיבם (ונבאר דברינו בהמשך):

מ'- מינכען. חסר כמה שורות בדף ח ע"א. אשכנזי.

פ'- פלארענץ (פירנצה). אשכנזי.

ר'- רומא (וטיקן). אשכנזי קדום.

א"פ- אוקספורד. חסר עד דף י ע"ב. אשכנזי קדום.

ה'- המבורג. חסר מדף ג: עד ז ע"א. ספרדי.

בדפו"י כת"י וראשונים כלפינו. וע"י דף ח. בתד"ה יתיב שהגהת הב"ח הוא ע"פ ד"ל, ונראה שהוגה מסברא, עמש"כ שם.

¹⁰ התנצלות: מכאן ואילך כתבתי השערותיי בעניני נוסח וטיב המקורות, ואמנם ידוע כי דרכן של השערות שהיום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך, ובפרט לדין שלא חקרתי כל מש"כ כדבעי כי מגמתי היתה לברר הנוסחא האמיתית להגיע אל הבנת האמת הצרוף והברור ולהבין דברי ראשונים כמלאכים, ולא לחקור אחרי דברים בטלים, ומ"מ דרך עבודתי נתבאר לי אלו הדברים אשר הם לתועלת הבנת הענינים כראוי וע"כ הבאתם להגדיל תורה ולהאדירה. ואולי יבא אחר שדעתו יפה מדעתי ויסתור בניני או יראה שכיזב דמיוני ומ"מ הנראה לי כעת כתבתי.

כמו"כ עיינתי והבאתי מדברי "חוקרי התלמוד" אשר רובם אינם מציבור בני התורה וחרדים לדבר ה', ועושיין עיקר מטפל ושפחה יורשת גבירתה, ומ"מ קבל האמת ממי שאמרו ויש בדבריהם תועלת.

¹¹ הערלים השתמשו בספרים קדושים לכרוך בהם ספריהם המשוקצים, והיום מוצאים קטעים אלו וניתנים כמה מהם לצפייה.

(ע"כ היה גם לפני בעל דק"ס והוא לפי שמות ור"ת שלו).

אס' - אסקוריאל. עירוב אשכנזי (קדום) וספרדי ע"י הסופר.

פר' - פאריז. ספרדי.

על ענפים שונים בנוסח התלמוד

מהו ענפי נוסח

בין כתה"י שיש לנו היום מצינו שינויים מופלגים בנוסח, ולא מיבעי שינויים שנוצרו מחמת שגגת הסופרים שדילגו הוסיפו או לא העתיקו כראוי, או מאשמת המגיהים ששלחו יד ביודעין בספרי התלמוד, אבל עוד מצינו שינויים מופלגים יותר בלשון הגמ' אשר אינם מתפרשין כסוג שינויים הנ"ל, כי אותו ענין בגמ' נשנית בכמה לשונות כל לשון משונה לגמרי מחבירתה גם בזמן שהכוונה אחת היא.

והראה א' מן החוקרים¹² שכשנדקדק בדבר נמצא שיש כת"י מסוימים הגורסים תמיד כנוסח א' ויש הגורסים תמיד כנוסח ב' ויש שמעורבין משניהם כי הסופרים הגיהו ע"פ נוסח אחר שבידם¹³. ההבחנה המועילה הוא הניגוד התמידית, וכשנמצא פילוג לשונות יש לצרף הכת"י השוים זה לזה לקבוצה בפני"ע ולבדוק בהמשך אם ההבחנה קיימת, ובעת שכת"י מסוימים שוים אחד לחבירו ולא למשנהו כ"פ הרי זה אות לענף בפני"ע.

לפירקין מצאנו ג' (או ד') ענפים שונים, ונפרט בהמשך בעזה"י.

¹² הוא מצא כן בכת"י מסכת ב"מ, ואחריו נמשכו כמה חוקרים למסכתות אחרות. אולם קדם לו חוקר אחר בשינויים מופלגים יותר במסכת פסחים. ויש מעט כת"י שהם משונים מאד בתוכם לשאר הנוסחאות ועליהם לא נאריך, אבל הדבר פשוט שמה שנמסר לרבתינו הראשונים במסורת דור דור בפרט בעניני הלכה הוא האמת וכל שינוי מזה אין לסמוך עליו כלל, ועי' קובץ אגרות חזו"א ח"א אגרת ל"ב.

¹³ כנ' לדעתו כת"י אלו אין לזהותם לענף מסוים כלל, ואמנם לא בדקתי במסכת ב"מ אבל קביעתו תמוה, דאם מעיקרא היו רק שני נוסחים א"כ כת"י זה אפי' הושפע רבות מנוסח א' הרי במקורו הוא נוסח האחר ולמה יגיה בחצי המקומות במילתא שאין בו נפק"מ, ומסתבר שע"פ רוב יהיה איזה השתייכות, אם שודאי כת"י אלו קשה לזהותם, וטעון בירור.

מקור הענפים¹⁴

להסביר פילוג לשונות אלו יש להקדים דאין נוסחתנו העתקה מהעתקה עד ימות רבינא ורב אשי. כי הגם שלדעת רבים נכתבה התלמוד, מ"מ עד סוף תקופת הגאונים היה עיקר לימודם בע"פ (עכ"פ בישיבות שבבבל).

וז"ל רבינו אהרן הכהן גאון¹⁵ דהא מיתבתין כולה ידיעא דגורסא מפום רבואתא הוא ולא ידעי ריבוייהו סיפרא מאי הוא גרסין ליה בטעמא דתימאה כו' ע"כ.

ובספר העתים לרבינו יהודה ברצלוני (סי' קעה וקעט) כ' בשם ר"ש הנגיד וז"ל זקנים שקבלו מנטרונאי נשיא בר חכנאי והוא שכתב לבני ספרד את התלמוד מפיו שלא מן הכתב ע"כ.

וגם בגמרות הכתובים בתקופת הגאונים מצינו חילופים האלו, וז"ל רב האי גאון בתשובה¹⁶ ומן כמה [שני] אשכחנן נוסחא עתיקא גמרא דמשני לישאניה מן לישאנא דילנא אע"ג דטעמי שאוו להדדי, והכין כתיבה הא שמעתא כו' עכ"ל.

והעולה מכל הנ"ל שכיון שלא נשאר התלמוד לאורך השנים כחיבור כתוב בלבד, בהמשך הזמן נתהוו חילוקים שיכולים להיווצר רק מגירסא בעל פה אשר נכתבו כל אחד באפי נפשה¹⁷, וכנ"ל ענפים שונים הגיעו לארצות שונות.

התועלת בהכרת ענפי נוסח

הבנת ענין זה עוזר בהבחנת טיב הנוסחאות, שאין הכל עירבוב ובלבול גדול של שיבושים וחילופים, וכדלהלן.

יש ומופיע נוסחא ייחודית שאינו תלוי בענפים. מקורן של אלו אינו ידוע לי כעת¹⁸, אבל כל חילוף כזה ספק גדול אם הוא אינו פרי מגיה שולח יד

¹⁴ נסתייענו בזה ממבוא ל"גמרא שלמה" עמ"ס פסחים ועוד מאמרים.

¹⁵ תשובות הגאונים אסף ח"א סי' נח.

¹⁶ תשובת הגאונים הרכבי סי' שלד.

¹⁷ ותופעה מעניינת שאותה סוגיא נשנית בכמה מסכתות ויש שכל כתה"י גורסים גי' א' וי"ג גי' אחרת ויש שב' הגירסאות מופיעים בכת"י, ולדוגמא דף יג. חזרו ב"ה "להורות" כדברי ב"ש. בדפ"י ובכתה"י כאן ובערכין (וכן ברש"י דפ"י וכת"י) להודות, וכ"ה בקצת כת"י בחגיגה. ובפסחים בכתה"י כלפנינו. וע"ע מש"כ בדף ט': חילוקי הגירסאות בין כאן לב"ק.

¹⁸ מדובר בשינויים גדולים, אבל שינויים קטנים שאין בהם נפק"מ מצינו לרוב גם בין

בספרים. בעת ובקבוצה של כמה כת"י של ענף א' נמצא בא' מהם נוסחא ייחודית, הרי נודע לנו שאינו מעיקר הענף והוא פרי הגהה או ממקור אחר¹⁹. אבל אם יש לענף מסוים רק כת"י א' ידוע עכ"פ לאותו קטע, הרי יש להניח שנוסחא ייחודית שבו הוא מעיקר הענף.

כמו כן, כשיש רק כת"י א' לענף מסוים, ומופיע נוסח שיוכל להתפרש כט"ס פשוטה או כהשמטה, הרי מכיון שנודע שהוא מענף אחרת משאר כתה"י אין לדחות נוסחו בקל, וכן להיפך. וכן על זה הדרך.

ענפי הנוסח לפירקין

יש לציין שהשמות שהשתמשו בהם מורים על מקום מוצאם של הכת"י, בעוד שמקור הענפים יתכן והוא מוקדם יותר וכבר היו כל הלשונות בבבל.

ענף האשכנזי (מ' ופ')

כ"י מ' ופ' משתייכים לענף א', והם כ"י אשכנזים. גם כ"י פירקוביץ ופראג על דפים בודדים שייכים לענף זה. כנ' עמד נוסחו לפני הרמב"ן הרשב"א הרא"ש ועוד.

כ"י פ' יש בו נוסחאות יחידיות שאינם בכ"י מ' וה' ויתכן מקורן בהגהות קדומות, ובכמה מקומות העתיק מענף כ"י ר²⁰ (בסמוך).

ענף האשכנזי הקדום²¹ (ר' וא"פ [ואס'])

כ"י ר' נוסחו משונה משאר כתה"י וגירסאותיו ארוכות, וכ"פ שהוא הכת"י היחיד הגורס כעין גי' הדפוס²² (אם שהוא בד"כ בשינויי לשון קצת, ועל נוסח הדפוס ראה להלן). כ"י א"פ מתאים בד"כ לנוסח כ"י ר',

כתה"י של ענף א', ומקורן ככה"נ ממעתיקים שונים לאורך כמה דורות שלא דייקו בהעתקתם ושינו הדקדוק וכיוצ"ב.

¹⁹ ע"י להלן בנוסח הדפוס שכה"נ שייך לענף כ"י ר' ובכ"ז יש בו חילקים עצומים שכנ' יש להם מקור עתיק.

²⁰ ע"י הע' קכז וקכד וקלב.

²¹ יתכן ואינו מוקדם יותר משאר המקורות, אמנם כעת נ"ל שלא רווח האי גירסא בתקופות המאוחרות ויתכן שטעיתי בדמיוני.

²² לדוגמא ראה מש"כ בדף ג' ע"א ובהערות כד וכה.

וכ"י אס' העתיק כמה נוסחאות מכ"י מענף זה²³. נראה שהיה נוסחו לפני רש"י²⁴ ותוס'.

ענף הספרדי (פר' וה' [ואס'])

כ"י פר' נוסחו משונה משאר כתה"י וגירסאותיו מתאימים לאלו המובאים בר"י מיגש ויד רמ"ה. אמנם נראה שהוגה ע"פ כ"י אשכנזים²⁵, וראה בסמוך מש"כ בנוסח הדפוס.

כ"י כנראה עיקרו מענף זה²⁶, אמנם יש מקומות וגורס כענף כ"י מ²⁷.

כ"י אס' נראה שעיקרו הוא כ"י ספרדי אם שהושפע רבות מכ"י אשכנזי כנ"ל. הסופר²⁸ שהיו לפניו ב' הנוסחאות בחר ממה שרצה וגם צירף ב' ענפים ונוצר נוסח מורכב שלישי²⁹.

מכיון שכ"י פר' גם הוא הושפע מכ"י אשכנזים, יתכן ואס' יהיה הכת"י היחיד הגורס כענף הספרדי, וכשנמצא גי' אס' משונה משאר כתה"י (כולל כ"י), יתכן מאד שהוא נוסח הספרדי וכ"י פר' הושפע מגי' האשכנזי³⁰. וכן בכ"י.

נוסח הדפוס [דפו"ר]

נוסח הדפוס מורכב כנראה מכת"י שונים וממילא מענפים שונים, וע"כ צ' לדון כל סוגיא בפני"ע³¹. אבל רובה כנראה מנוסח בפני"ע אשר לשונותיו דומים יותר לענף כ"י מאשר שאר כתה"י, אמנם יש ודומה לכ"י פרי³², ויתכן שפר' הוגה ממנו.

²³ ע"י הע' כז ומש"כ בדף ד; ובסמוך.

²⁴ אמנם מוכח שבכמה מקומות היה לפניו ענף כ"י מ, ע"י הע' קכד וקנט.

²⁵ ע"י הע' לב וקכז ובהע' קכה וקלב.

²⁶ ע"י הע' לב וקכז.

²⁷ ע"י בדף י: בכמה שינויי נוסחאות שם.

²⁸ ע"י הע' נב.

²⁹ ע"י הע' לג.

³⁰ ע"י הע' מד.

³¹ ויש שבסוגיא א' הורכבו שני ענפים ונוצר סתירה בין הגירסאות.

³² לדוגמא ע"י מש"כ בדף ד. "מאי רכא מלכותא".

גירסאותיו מתאימים לבה"ג³³ ור"ח³⁴ ורגמ"ה³⁵ ורשב"א³⁶ ורבינו ברוך³⁷, ובכל הנ"ל הוא המקור היחיד שגורס כן וכתה"י גורסים אחרת, וכ"מ קטע כ"י שמתאים לגירסתו³⁸ וכן כ"י גניזה³⁹, ומכיון שנוסחאותיו מיוחדות ויש להם מקורות מוסמכין ועתיקין צ"ב אם יש לקובעו כענף בפנ"ע, או שהוא ענף מענף כ"י הנ"ל.

נוסח פירוש רש"י

למסכת ב"ב אין אלא ב' כת"י לפרש"י (ואין אפי' אי שלם לפי הרשב"ם), ואמנם הועתק פירושו בכמה ראשונים וליקוטים, ואלו המקורות שהשתמשו בהם:

דפוסים וכתבי היד

דפו"ר.⁴⁰

ד"ו.

ד"ל. (עמש"כ לעיל בטיב נוסחאותיה).

כ"ה (המבורג).

כ"י א"פ (אוקספורד). מדף י' (סוף ע"א) ואילך.

כ"י פ (פאריז). גליון פירש"י על המשנה הראשונה בכ"י של התלמוד.

³³ ע"י דף ו. מש"כ בגמ' "אמר ר"נ אחזיק להורדי" כו' גי' ב', ודף ז. מש"כ בגמ' "כי היכי" כו'.

³⁴ ע"י דף ג: מש"כ ב"דלמא מתרמי להו פדיון שבויים" ובדף ו. "אמר רב נחמן אחזיק לנטפ"י כו'.

³⁵ ע"י דף ד: כל הסוגיא, ומש"כ בדף יב: כל המריעין לו כו'.

³⁶ ע"י מש"כ בדף ג. "אי מהתם" ויב. "קבר" כו'.

³⁷ ע"י דף ו. "אמר רב נחמן אחזיק לנטפ"י כו' ודף ז. "כי היכי" כו' ודף יב. "כדרב גידל" כו'.

³⁸ ע"י הע' יז.

³⁹ ע"י אצל הע' קכג.

⁴⁰ יש לציין שגי' הדפוסים בד"כ מוגהות ואינן מלאי טעיות לעומת כתה"י, או מפני שהמדפיסים השתמשו בכת"י מעולים או שהגיהו הנוסח שבידם.

מעתיקי רש"י^{41, 42}

רש"י שעל הרי"ף. יש ג' חיבורים של רש"י שבריי"ף⁴³:

א' הנדפס והידוע, והוא לר' ישראל זוסלין.

ב' **רש"י רי"ף כת"י לונדון** שהוא ליקוט פי' רש"י נכתב ע"ג הרי"ף.

ג' **רש"י רי"ף כת"י מנטובה** שהוא פי' על הרי"ף עם ציטוטים מרש"י. השתמשנו בו רק למשנה הראשונה.

פי' הרי" אלמדארי על הרי"ף. נדפס בתוך קובץ שיטות קמאי.

רי" קרקושא.

או"ז (אור זרוע). נראה שהעתיק מכת"י שהגיה מסברא⁴⁴.

תו"י (תוס' ישנים) שהוא כנראה תוס' איורא.

ע"י (עין יעקב). הועתק רובו מדפו"ר אבל הוגה כנ" ע"פ כת"י, אבל הרבה מנוסחאותיו אינן בשום כת"י או מקור אחר ואין לסמוך עליו לבדו.

הוספות הרשב"ם ודפו"ר

בדפוסים שלפנינו מופיעים כמה הגהות חתומות "הג"ה" ו"ע"כ" או בלי סימן היכר, וכ"פ הובא בתוכם פי' ר"ח, ויש החתומות "תמ"ש", שהוא ר"ת תוס' מורינז שמואל, הוא הרשב"ם. בדפו"ר יש עוד כמה הוספות, והבאנו כולם בחיבורינו.

יש שכתבו שכל ההוספות הם מהרשב"ם. אולם דבריהם נסתרים מהנדפס ברש"י לפנינו ריש דף ד: ד"ה הג"ה יריכי כו' **תמ"ש ור"ח פי' כו' ע"כ**, הרי להדיא שבעל ההגהה הביא תחילה מרשב"ם ואח"כ מהר"ח, ולא הרשב"ם הוא שהביא את הר"ח.

⁴¹ כולם עיבדו את הפירוש מעט ואין להגיה על פיהם לבד.

⁴² פי' הרי"ן על הרי"ף בד"כ לא עמדה לפנינו, וכן יש ליקוט רש"י על הרא"ש כת"י שלא עמדה לפנינו.

⁴³ ע"י בהרחבה במאמרו של ר' אהרן גבאי בישורון מא.

⁴⁴ לדוגמא דף ו. רד"ה תוס' ויעשו "עליות" באו"ז **עליה** וברש"י רי"ף כ"י לונדון כלפנינו. ועי' הע' פח.

וכן בפרק חזקת הבתים שבדפו"ר נדפס פי' הרשב"ם הקצר⁴⁵ תחת פי' הרשב"ם, וגם שם ניתוספו מפי' הר"ח שאינו בפי' הרשב"ם, ובע"כ שבכת"י שהשתמשו בו מדפיסי דפו"ר היו הגהות כאלו לאורך המסכת, שאי' הוסיף מפירושי ר"ח לתוך פי' רש"י ורשב"ם.

נראה שאותן ההוספות שנעתקו בשאר הראשונים יש לקבוע שהן מהרשב"ם, והשאר בספק קיימי ויש לדון כ"א לגופו, ויש מהן שהן בלשון מגומגם ונראה שאינם לרשב"ם. ועמשי"כ בדף ד: ד"ה הג"ה תמ"ש.⁴⁶

ענפי הנוסח בפירוש רש"י

נוכחתי לדעת כי נמצאו שני ענפים בפירש"י למסכתין, אשר כנראה מקורן ממעתיקים שהרשו לעצמם לשנות בדבריו ולהעתיק בחופשיות כ"ז ששמרו על הענין, וכ"מ בפירש"י למסכתות אחרות. ושני הענפים הם **דפו"ר וכ"י א"פ מול ד"ו וכ"ה**, וכדלהלן.

מדפיסי דפוס ונציא השיגו כת"י רש"י ורשב"ם למסכתין והגיהו על פי⁴⁷. והנה מצאתי שברוב תיקוני ד"ו על דפו"ר בכ"ה הוי הג"ה כד"ן⁴⁸ וכ"י א"פ מתאים לדפו"ר⁴⁹.

כ"ה אין בו כל ההוספות שבדפו"ר הנ"ל (ומ"מ יש הוספות אחרות בתוכו). וכן מסתבר שהיו למדפיסי ונציא כת"י בלי הוספות הרשב"ם שעפ"ז מחקו כמה הוספות, ועוד שלא תיקנו כלום בהוספות הרשב"ם וגם במקום שחסר שורה שלימה⁵⁰.

בהשוואה לנוסחת הראשונים כמדוי' שנוסח דפו"ר יותר מקורי⁵¹, ונוסח כ"ה מעובד ומצינו בו חילופים שודאי אינם מטעות סופר אלא שינוי

⁴⁵ עליו ראה לקמן בסוף המבוא.

⁴⁶ ויתכן שלזה התכוין הרשב"ם בדף נ: ד"ה רב מרי שכי' כבר פירשנו בפי' לא יחפור, וכוונתו להגהותיו על רש"י שלא כולם הגיעו אלינו. אמנם יתכן שכי' פי' לכל המסכת ונאבד.

⁴⁷ וממנה נדפס פי' הרשב"ם לפרק חזקת הבתים וכן עוד חילופים שונים לאורך המסכת שמדפיסי דפו"ר הדפיסו פי' א' והם הדפיסו במקומו פי' אחר.

⁴⁸ ועי' הע' קכח.

⁴⁹ אמנם כ"ה הגיהו גם ע"פ כת"י אחרים, עי' הע' פט.

⁵⁰ ראה בדף ד: ד"ה הגה"ה תמ"ש מש"כ שם.

⁵¹ וזו ראייה חלושה דהרי רוב הראשונים היו להם הוספות הרשב"ם וממילא שהיו להם ענף זה.

מכוון הן להחליף⁵² הן לקצר⁵³ והן להרחיב⁵⁴. ונפק"מ שכשמצינו נוסח הדפוסים שזה לנוסח כ"ה קשה לדחות אותו נוסח⁵⁵.

במעט מקומות נראה שיש טעות משותפת לכל המקורות וניתן להגיה מסברא⁵⁶.

נראה שתו"י היו להם ענף כ"ה⁵⁷, והם לא מביאים מהרשב"ם.

נוסח התוס'

כתבי היד של תוס'

למסכתין יש רק ב' כת"י שלימים והם כת"י לונדון (ל') ופארמא (פ') וברור שהועתקו שניהם ממקור אחד (לרוב טעותים משותפים שלהם). ונפק"מ גדולה שאין אנו אומרים דמה שהנוסח בב' כת"י הוא דלא כהנדפס בע"כ שגירסתו נכונה⁵⁸, אלא חשבינן לה ככת"י א' וכל שינוי נידון לגופו.

זאת מלבד כמה קטעי כריכה (לפירקין בין דף ה' לדף ח'). כשכתבתי "כת"י הכוונה לכת"י ל' ופ', וכשכתבתי "כתה"י הכוונה לכת"י הנ"ל עם קטע או קטעי כריכה.

⁵² לדוגמא בדף ט: ד"ה בהדיא כתיב ביה כו' "דהא" טומאת בגדים כ' הבאה"מ דצ"ל בגדים **דשרץ** ובכ"ה כלפנינו, אבל בדפו"ר הגי' **דהך** טומאת בגדים, וא"ש. ושם ד"ה הוה קמהדר ליה. נכשל "בתשובותיו" בכ"ה **בשאלותיו**. ועי' מש"כ טו. ד"ה משל היה.

⁵³ לדוגמא בדף ג. רד"ה לביני אורבי "בין דימוס שמכאן ובין דימוס שמכאן" בכ"ה "בין דימוס לדימוס".

⁵⁴ לדוגמא עיי' מש"כ בדף יג. ד"ה פלגי לה.

⁵⁵ ראה העי' יג.

⁵⁶ ועי' העי' כד. ובדף ז: רש"י ד"ה מגין "על היס" בדפו"ר כת"י וע"י (דפו"ר) **עליהם** (והד"א עם ד"ה חול), ובדפוס ונציא **היס**, וכלפנינו ע"פ המהרש"ל, (ויש לציין שבכת"י ה' במקום "ממעשיהם" איי "ומעשיהם") וצ"ע.

⁵⁷ עיי' מש"כ בדף ט. רד"ה עולא, ועי' העי' סז פג וקטז. ועי' העי' קכט.

⁵⁸ שהוא הסברא הפשוטה בהכרעת נוסחאות שיותר מסתבר שסופר א' יטעה ממה שב' סופרים יטעו כא' באותו טעות.

כמו"כ השתמשנו בתוס' אלפס (תו"א) מכת"י, והוא חיבור התוס' שעל הרי"ף כמתכונת רש"י שבריי"ף מאותו מחבר (ר"י זוסלין, ע"י לעיל במקורות לרש"י). הוא גם מעובד מתוס' הנדפסים כנ"ל.

גם השתמשנו בתוס' שאנץ לדפים אחדים לפירקין (ה: עד ט., נדפס במוריה בהמשכים ומשם ל"קדמונים" ו"חידושי הראשונים" עמ"ס בבא בתרא). וכן השתמשנו בתוס' ישנים, שני החיבורים לצורך השוואה שכידוע כל חיבורי התוס' מיוסדין א' על חיבור.

נוסחאות המיוחדות שבכ"ל (לונדון)

בכ"ל נמצאו כמה נוסחאות מיוחדות שאינם בכ"פ ושאר המקורות, ואינם פרי שיבוש אלא פרי מגיה ת"ח⁵⁹ אשר הגיה באופן שיטתי וכן ע"פ איזה מקור⁶⁰.

ולפי"ז נראה שיש ב' נוסחאות, א' נוסח הנפוץ והוא נוסחת הדפוס כת"י ל' ופ' ומקור תוס' אלפס, ויש להם טעיות משותפות וב' נוסח מקור כ"ל, ולפי"ז יתכן שהנוסח הנכון נמצא רק בכ"ל⁶¹. ומסתבר שבכמה מקומות נשתבש הגי' בנוסח "הנפוץ" ולא הגיהם מקור כ"ל וע"כ ניתן להגיה לפעמים מסברא⁶².

יתכן ומקור כ"ל העתיק מכת"י מדויק ביותר⁶³, אמנם יתכן והוגה ע"פ חיבור בעלי תוס' אחרות, ובכל אופן גירסאותיו היחידיות יש להם חשיבות⁶⁴.

⁵⁹ כ"ל נכתב בלי שום הגהות על הצד ומעתיקו לא הבין בכ"מ מש"כ וברור שאין ההגהות ממנו אלא בעותק שלפניו היו כמה הגהות ותיקונים ושיבצם מעתיק כ"ל לתוך נוסחו בלי סימן היכר.

⁶⁰ לדוגמא בדף ב. תד"ה בגויל איתא תיבת "יעשה" ג"פ בעוד שבשותפין עסקין וצ"ל בלי רבים, והנה בכ"ל ג"פ הגי' יעשו (ולא כמו שהובא בהג"צ אות ה' שכ"ה רק ב"פ) וודאי שהוגה בכוונה ואין כאן טעות סופר וכדו'. ועוד דוגמאות בחיבורינו שם בא"ד ובד"ה לפיכך (עיי"ש הע' טו). ועי' בדף יד: מש"כ בד"ה בפרענותא.

⁶¹ עי' אצל הע' עג.

⁶² עי' מש"כ בדף ה. ד"ה ארבעי וח. ד"ה יתיב רב יוסף טעות משותפת לכל המקורות. אבל יש להעיר כי כמה פעמים הצרכנו להגיה תיקוני כ"ל מסברא.

⁶³ וראיה לכך שהוגה ע"פ כת"י מדויק ולא מסברא עי' מש"כ בדף ה: בתד"ה ובא בזמנו הוספה מכ"ל שמעיד על עצמו, ואעפ"כ ליתא בגוף כ"פ ובכת"י כריכה, ובע"כ נוסף מכת"י אחר (ורק הגהה זו הגיע למעתיק כ"פ). ועוד ראיה שאין עליה תשובה שם בד"ה מי אמרי' נוסף ג' תיבות בכ"ל אשר אינם בדפ"י וכ"פ, ונמצאין בתוס' שאנץ וישנים.

גליון תוס'

התוס' שבדפוסים נערכו ע"י רבינו אליעזר מטוך ע"פ תוס' אחרות שהיו לפניו. בכת"י של התוס' נכתבו כמה הוספות על התוס' מן המחבר על הגליון אשר בשם גליון תוס' יכונה, ונדפסו למסכתות אחרות, וכמה מהן למסכתין נדפסו בש"מ. יש שחדרו לתוך תוס' הנדפס והערנו עליהם במקומם⁶⁵.

נראה שד' הריצב"א בתוס' מקורם מאוחרת, ומצינו שנשמטו בכת"י ונמצאו רק בדפוס (ח: , יב:), ובגליון התוס' יש כמה מובאות מהריצב"א וכנ"ל.

על הראשונים

לרוב הראשונים השתמשנו בקובץ מפרשים החדש "עוז והדר" הכולל (בחלקו הראשון) הר"י מיגש, יד רמ"ה, תוס' רי"ד, תוס' ישנים, עליות דרבינו יונה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, וש"מ (ואחריו בית הבחירה להמאירי וליקוט ראשונים ממקו"א). מעלת המהדורה נראה לכל עין בהקילו על המעיין טובא שימצא מבוקשתו הכל בדף אחד ובאותיות מאירות עינים וסידור נאה. אמנם הנוגע לעניינינו שהוא דיוק הנוסחא בראשונים הנ"ל הוא מעלתו העליונה שהוגה ע"פ כת"י ודפו"י ותוקנו בו תיקונים רבים על פני מהדורות הישנות. כל חיבור נערך ע"י עורך אחר כמו שיוכח המעיין בו, ויש מהם שמצינו בהם מקום להעיר.

ר"י מיגש

השתמשנו במהדורה הנ"ל, והנה מקרוב י"ל מהדורה חדשה על כל המסכת (ע"י ר' יעקב דהן ור' יהושע פוליטנסקי⁶⁶), ושם במבוא הראו כי בהוצאת "אורייתא" הנפוץ נדפס ח"י הר"י מיגש בשיבושים השמטות וחילופים, ומהדורתם נקי מכל הנ"ל עיי"ש, והנה מהדורת "עוז והדר" אין בו השיבושים שהצביעו עליו המהדירים הנ"ל (ויש בזה מה שאין בזה).

⁶⁵ ועי' הע' קו.

⁶⁶ אינו מצוי בחנויות הספרים או באוצר החכמה, וחבל (אבל ניתן לראות בלי ההערות בתכנת "על התורה").

תוס' ישנים (מיוחס לתוס' איורא)

נדפס ע"פ כת"י יחיד שהיה לפנינו, ועלינו להעיר שלא הועתק כראוי, הן מפני שלא הבינו המהדירים הכתוב⁶⁷, הן מפני שדימו שכתוב כמו שהגירסא בש"ס לפנינו כשאינו כן⁶⁸.

רמב"ן

מהדורת "עוז והדר" נעתק כולו ממהדורת "זכרון יעקב"⁶⁹ אשר אם אמת שהוגה ע"פ כת"י מ"מ הניחו מקום להתגדר בו⁷⁰, ע"כ השתמשנו גם במהדורת "מכון מערבא" שהם ג"כ הניחו מקום גדול ויש בזה מה שאין בזה⁷¹. וגם מצאנו טעות שלא תוקן בכל מהדורות הנ"ל⁷², ותורת הרמב"ן מחכה לגואל.

עוד השתמשנו בפי' ר"ח (מהדורת ר"י כהן, נדפס ב"קדמונים" ובס' "חידושי הראשונים" עמ"ס בבא בתרא), ס' הנר (המכונה שיטה מקוצת הנר, מהדורת הנ"ל ונדפס שם ושם) הכולל פירושי הר"ח רבינו ברוך ועוד (רבינו ברוך נדפס בפני"ע ב"שיטת הקדמונים" ומשם ל"קובץ שיטות קמאי"), ופי' רבינו יצחק קרקושא ("שיטת הקדמונים" ו"קש"ק") אשר לא נכללו בקובץ מהדורת "עוז והדר"⁷³.

⁶⁷ עיי' הע' פב.

⁶⁸ עיי' הע' קיז. ועוד דוגמא בדף יג: בגמ' וחדא ידעא פילכא "ונוולא". בדפו"ר וכת"י אי' (ושם הוגה כלפנינו) וברש"י דפו"ר וכתה"י ידעא פילכא וטולא, וכ"ה בתו"י כת"י, אבל בנדפס שיבוש כלפנינו. וכ' בדק"ס שהוא ט"ס, ועיי' מעילה יח ע"א עומד לנוולה בגי' הערוך (הובא בש"מ).

⁶⁹ עיי' דף ז: רמב"ן ד"ה מדלא אפקיה דנדפס שם "ציורי ציירה [נ"א זיופי זייפיה]" וכ"ז כמו שהוא במהדורת זכרון יעקב. ומטעם זה לא הדפיסו בראש הכרך דוגמאות לתיקונים ברמב"ן ע"פ כת"י כמו שעשו לשאר הראשונים (אמנם גם לרשב"א לא הביאו דוגמאות).

⁷⁰ ולאחרונה הוצאה הנ"ל מהדורה חדשה עם מעט תיקונים על פני קדמותה, וגם שם לא נמלטו משיבושים. מהדורת "עוז והדר" נעתק ממהדורה הראשונה, עיי' הע' ה.

⁷¹ עיי' מש"כ בדף ב. "אומרי"ן לו גזור דכצ"ל בכל הראשונים, וכן תיקנו במהדורת מכון מערבא, ובזכרון יעקב (ועוז והדר) בשיבוש, ועיי' הע' ה והע' קסג.

⁷² עיי' הע' קצז.

⁷³ וגם חסר שם שרידים מפי' הראב"ד לכמה דפים ע"פ כת"י.

רי"ף

השתמשנו במהדורת "המאור"⁷⁴ שהוא ע"פ כת"י מדויקים, ולזה התכוונתי בכתבי "רי"ף כת"י" (פרט למש"כ בדף ד: בהוספה "אמר רב יהודה אמר שמואל כו"י" שדברינו ע"פ מאמר שכי' א' מן החוקרים).

רבינו גרשם מאור הגולה

מהדורת וילנא נלקה בשיבושים וטעויות, והנה יצא לאור מלפני כמה שנים פי' רגמ"ה מכת"י א"פ⁷⁵ שהוא עיבוד מאוחרת של הפירוש המקורי (היינו שניתוספו שם פירושים⁷⁶ והחליפו מן הפירושים), ובין מהדורת וילנא למהדורות הנ"ל ניתן להגיע לנוסח הנכון⁷⁷.

ע"ד ייחוס הפירוש, הנה ודאי שאינו לרבינו גרשם וכמו שהוכיח בסי' קובץ הערות (ידיעות נכבדות) דאם איתא שרגמ"ה הוא שכתבו ודאי היו מביאים דבריו בשמו. ובאמת המעיין ברשב"ם יראה שכמה פעמים התכוין לפי' רגמ"ה בכתבו "ויש מפרשים" וכדו', ובסוגיא דרבה בר בר חנה לשונותיהם דומים מאד, ומזה ברור שפי' הרשב"ם מיוסד על פי' רגמ"ה⁷⁸.

והאריך א' מן החוקרים בעוד ראיות: בכמה מקומות הפירוש עומד בסתירה להמובא בשמו בראשונים (הידוע ביותר הוא מה שהעיר בהערות חשק שלמה על רגמ"ה בדף מב ע"א שסותר למש"כ ברשב"ם בשמו, והביא עוד דוגמאות⁷⁹). במו"ק יז. אי' בפי' הרגמ"ה (הנדפס ע"ש רש"י) ואמר לן רבי משום רב האי גאון, והנה רב האי גאון חי באותה תקופה של רגמ"ה וקשה שרגמ"ה יביאו בשם רבו. ברגמ"ה בכורות ל.

⁷⁴ טרם יצא לאור אבל ניתן לעיין בו בתכנת "על התורה".

⁷⁵ ע"י הוצאת "אור החיים" ע"פ כ"י א"פ ועוד כ"י עם הערות, ובב' כרכים ע"י ר' צבי יהושע לייטנר (נמצא באוצר החכמה). ב' מהדורות הנ"ל אינם מצויים בחנויות הספרים וחבל.

⁷⁶ ועי' אצל הע' מט שהוסיפו פי' לפי נוסח הגמ' שבידם, ולגי' הפי' המקורי ל"ש פירושם.

⁷⁷ ובש"ס טלמן החדש הגיהו מהדורת וילנא ע"פ כת"י אחרים.

⁷⁸ וכנראה רוח פי' רגמ"ה יותר מפי' הרשב"ם, שהרי לרגמ"ה נשתייר ז' כת"י שלמים, ולרשב"ם לא נשתייר אפי' אי' אלא כמה קטעים.

⁷⁹ עי' ש"מ כתובות פ. בשם רש"י מהדו"ק [הריב"ן] ורגמ"ה ב"ב לו., תוס' חולין לו.: וברגמ"ה שם, תוס' מנחות ע. ורגמ"ה שם, אר"ז ח"א סי' נ"ט ורגמ"ה חולין ע"א.

א"י ואמר לן ר' דאמר משמיה דרבי יצחק האורלינו (וכן הביא ממנו בדף לד. שם ובכריתות ו:), והנה ר' יצחק בן מנחם חי מאוחר מרגמ"ה.

והנה הערוך מביא מפ"י רגמ"ה, פעמים בשם רבינו גרשום, אבל כמה פעמים בשם פירוש מגנצא וכדו', הרי שגם לפני הערוך ידוע שא"י לרגמ"ה אלא שנקרא על שמו. ועוד, כבר העיר בקובץ הערות שלפני חכמי אשכנז (או"ז, הרא"ש, וספר האסופות סי' קצ"ב) יוחס הפ"י לרבינו אליקים⁸⁰.

והנה רבינו אליקים היה חבר לרש"י ותלמיד רבינו יצחק בר יהודה תלמידו של רגמ"ה (ורבו דרש"י), ועולה בבירור מכל הנ"ל שהפ"י נתחבר ע"י תלמידו רבינו יצחק בר יהודה וכוונה ע"ש רגמ"ה כי הוא מבית מדרשו, ולפ"י א"ש כל הנ"ל שהרי רבינו יצחק מילא מקומו של רבינו גרשם במגנצא, והיה יכול להביא בשמו של רבינו יצחק בן מנחם הנ"ל, וגם הביא רבות מתורת רב האי גאון⁸¹, ורש"י מביא מפירושו בכמה מקומות⁸².

רשב"ם הקצר⁸³

מדף כט. ואילך במסכתין נדפס פי' הרשב"ם במקום רש"י⁸⁴, אמנם בדפו"ר משם עד דף נד: נדפס פי' הדומה בתוכנו לרשב"ם אבל לשונו קצר (ונדפס מלפני כמה שנים עם הערות⁸⁵). יש שכי' שהרשב"ם כתבו, ויש שכתבו שהוא רש"י מהדורה קמא⁸⁶. אמנם המעיין שם יראה

⁸⁰ אמנם בפ"י רבינו אליקים למס' יומא עב: כי לעיין בפ"י ב"ב, ולפנינו לא פי' כלום. ויש לציין שהפ"י ליומא (המיוחס לר"א ע"פ כתב היד, שבלי הלקט, ריבב"ן, ספר תניא, וגליון ברש"י כתי"י [הע' 16 במבוא לר"א תענית]) אין סגנונו שווה לפירושו עמ"ס תענית (נדפס בחצי גיבורים חלק ח' ע"י ר' אשר ח"י זינגר).

⁸¹ ע"י רש"י שבת צב. שכי' ובשם רבינו יצחק בר יהודה מצאתי שאמר בשם רב האי וכו', ועוד.

⁸² וצ"ע אם כתב רבינו יצחק פירוש בעצמו או כוונת רש"י תמיד לפירוש רגמ"ה שהוא מתלמידו, וע"י המובא בהערה הקודם.

⁸³ לא שייך לפירקין וכתבתיו לרווחא דמילתא כי ראיתי טועים בזה.

⁸⁴ יש שכתבו שרש"י כי פי' לכל המסכת ונאבד, וראיתם ממה שכמה ראשונים (ובפרט הריטב"א והר"י קרקושא) מביאים מרש"י. אמנם טעות הוא בידם ובכל מקומות אלו הכוונה לרשב"ם ולא דייקו, וכן בשאר ראשונים (ובס' הנר הביא מרש"י שהוא כינוי לרש"י ואינו אלא העתקה מרגמ"ה), והרי הרשב"ם מביא מהגהות רש"י כמה פעמים, ומוכח שלא פי' כל המסכת רק היו לו כמה הגהות.

⁸⁵ ע"י ר' מרדכי ליב קצנלנבוגן (מהדו' קוק) ושוב נדפס בתוך "חידושי הראשונים" למס' ב"ב.

⁸⁶ מה שמייחסים כמה מהדורות לרש"י הוא ע"פ מש"כ החיד"א (שם הגדולים מערכת

שהמחבר קיצר לשון הרשב"ם ולא הרשב"ם האריך מלשון המחבר⁸⁷, וגם ניתוספו שם פירושים וביאורים כדי ששי' הרשב"ם יצא מיושב⁸⁸, וודאי שנעשית אחרי כתיבת הרשב"ם "הארוך". ויש לציין שככה"נ היה פי' רשב"ם הקצר לפני המאירי, שמכנה פי' רשב"ם בדפים אלו "גדולי הרבנים" שהוא כינוי לרש"י בעוד שהרשב"ם מכנהו "חכמי הצרפתים" בשאר המסכת, וקיצור הלשון הטעהו.

גדולים אות ש' בשם ר' משה דנון, וז"ל בכת"י ספר הכללים שלו: צריך המעיין בפירושי הרב לעשות בלשונו כל ההיפוכים שיוכל להפך בלשונו ולהתקן לשונו. כי כל דברי הרב במנין ובמשקל ולא אמר דבריו על צד המקרה אלא אחר העיון הדק עד מאד שדקות שכלו אין הפה יכולה לדבר. וכל דבר ודבר מדבריו לא נפל ארצה ויש בהן צריכות רב וכל א' וא' ממלותיו יש בה פרי נחמד למאכל. והחכמי שבאו אחריו אמרו על פירושי. כל פירושי צרפא השלך לאשפתא חוץ מפרשנדא ובן פורתא. שר"ל חוץ מרש"י ורבנו יוסף טוב עלם ז"ל שדבריהם מועטים וכוללים הרבה. **ותמצא שהרב עשה שלש מהדורות.** ר"ל הראשון היה פי' ארוך וחזר וקצר המלות ואח"כ חזר וקצר עוד. וזהו הפי' הנמצא אצלנו. כדי לקיים מה שאמרו ז"ל. לעולם ילמד אדם לתלמידיו דרך קצרה. עכ"ל.

אמנם כל החיבורים שיוחסו לרש"י מהדו"ק אינם ממהדורות הנ"ל ומסתבר שאפי' אם אכן כ' רש"י ג' מהדורות מ"מ לא הוציא לאור עולם אלא מהדורתו האחרונה. והרי כל החיבורים המיוחסים לרש"י מהדו"ק אינם מורחבים ממנו כמשי"כ רמ"ד, אלא הם שווים או מקוצרים הימנו, וכדלהלן.

ואלו הם החיבורים המיוחסים לרש"י מהדו"ק: בדק"ס לפי' רש"י עמ"ס שבת ("שיטת הקדמונים" ו"קובץ שיטות קמאי" שם) כ' שהעתיק מכת"י רש"י מהדו"ק, ואין לו על מה להשען אלא הערה עה"ג בדפוסים, וצ' בירור. יש שכי' שפי' רש"י לפי' ערבי פסחים הוא רש"י מהדו"ק, אמנם יש כמה סתירות למה שהובא בשמו ברשב"ם (עי' רש"י ורשב"ם לערבי פסחים הנדמ"ח במבוא), והתוס' מביאים רק מהרשב"ם, וגם כשמביאים מרש"י הוא מהרשב"ם בשם רש"י, ויתכן שהוא קיצור מן הרשב"ם, וצ' בירור. במס' כתובות הביא הש"מ מרש"י מהדו"ק לאורך המסכת, אמנם בס' יחוסי תנאים ואמוראים הביא מפי' זה בשם הריב"ן.

אמנם למסכת ב"ק יש ב' מהדורות כמבואר בראשונים שם והאריך ר' אהרן גבאי להוכיח את זה במאמר שטרם יצא לאור עולם (ולא כמשי"כ ב"רזא דשבת"י שכי"פ שם הוא מהדו"ב, דהוא אינו אלא פי' המיוסד על פרש"י מהדו"ק) והג"י שבדפוסים שם הוא עירוב מהדורות, ויתכן שיש על עוד מסכתות.

⁸⁷ עיי' בדף כט. ד"ה חדא ארעא וז"ל כיון שכולן בורות הרי מכניסין כולן שם בהמות וקשה לי יציאת שמירתה עכ"ל, והקי' המהדיר דמשמע דכשכולן זרועות אי"צ שמירה כלל, ולא כהרשב"ם שכי' דשוכרין שומר ביניהן. אולם להבנה זו שקיצרו המקצר אין לדייק כלום ומשי"כ "וקשה לי יציאת שמירתה" הוא ענין בפני"ע.

⁸⁸ עיי' דף כט: ד"ה אנא, ובדף מה. ד"ה לא היו דברים מעולם.

ילקוט

תיקוני טעיות ושינויי נוסחאות על פרק השותפין

דף ב.

(אות א') דג' רש"י ותוס' אומר, אבל
בתוספתא רמב"ם ורמב"ה הגי'
אומרין וקאי אב"ד, וכן נקט צחת"ס
דמח' תוס' ורמב"ן תלוי בגירסתם
בגמ' דהרמב"ן גורס אומרין וקאי
אב"ד ופשוט שמודיעים לו האיסור
וצלא"ה לא קידש, אבל להתוס'
דגורסין אומר קאי על בעל הזרעים
וצלי התראה ג"כ קידש רק דאינו
חייב באחריותו. ותימה עליו שהרי
התוס' צ"ק גורסים להדיא אומרין,
וגם כאן משמע דקאי אב"ד מל'
התוס' ואם לא התרו בו כו' (וכן
העירו בהגו"ס). וצאמת צרש"י ותוס'
דפו"ר^י וכת"י הגי' אומ' בקיזור
ור"ל אומרין, וכ"ה בכל הראשונים

משנה. גויל גזית "בפיסין". עי'
בתוס' שהק' מקרא ד"וכפית מעץ
יעננה" דמשמע שהוא של עץ, והנה
בדפו"ר הגי' כאן בכל העמוד ולקמן
(ג' ע"א) בפיסין^א, ולפי"ז קפית דכאן
וכפית דשם הם שני דברים נפרדים
(וכן הרגיש צדק"ס^ב). ועי' אהל משה
(צילקו"מ) שז"יין לגמ' בכורות (דף
מ"ג) ד"שקיפס" שם מפ' בגמ'
שניטלה חתיכה, ולפי"ז "קפיסין"
דכאן היינו מלשון חתיכה וכמו
שהביא ממוסף הערוך ערך כפס:

גמרא. "אומר" לו גזור. עי' הגו"ס

^א ושם כ"ה גם בכל דפוסים הישנים (ששכחו לתקנו שם, ורק כאן תיקנו משום דתוס'
על העמוד גורס "כפיסין").

^ב וכן הובא כבר בש"נ הנדפס במשניות.

^ג בתוס' דפו"ר המילה הראשונה "אומר" כתוב כלפנינו, אמנם שם ברור שפתחוהו
המדפיסים מפני שאינו נעים לפתוח הדיבור בקיצורים.

כאן (צמהדורות המדויקות לו
צכת"י) וצכתה"י כאן וצצ"ק צקינור
(או' לו אומ') לו אומרין. ועי'
צשיעורי ר' שמואל (אות לה) צציאור
מח' הראשונים (וצסופו נתקשה עם
גירסת הדפוס):

"חזרה ונפרצה אומרין לו גדור".
צכת"י ר' ליתא (והוגה צגליון
כלפנינו) וצ"ל צרי"ף צקועוד, ועי'
תוס', וצ"ל הרמב"ץ הכי גרסינן
צכולה נוסחי וכן גרס רש"י וצ"ל
נפרצה אומרין לו גדור נפרצה
אומרין לו גדור עכ"ל:

ועוד) גדרה ונפרצה:

רש"י. ד"ה השותפין. "וכל" הצירות
בו'. עי' הגו"ל (אות צ') שהציאו
מהש"מ צסם גליון הגי' דכל וכן
הציאו מן הפרישה. אלא דמן הש"מ
אין להציא ראה כללי, וגם מהפרישה
אין להציא ראה', אבל צאמת כ"ה
צכת"י פר' וד"ל. אמנס צר"י
קרקושא כלפנינו, וכ"מ ממה
שהשמיטו האו"ז ורש"י צצרי"ף
מ"וכל" עד סה"ד^ד, וצאמת יש להציא
ראה לגירסתנו מהש"מ שהרי
ציארה כענין צפנ"ע, עיי"ש:

ד"ה גזיל גזית בפיסין. "הכל" מפרש
בגמ'. כ"ה מד"ו ואילך, ואינו לשון
רש"י. והנה יש לעי' הרי השמיט
רש"י תיבת "לצינין". וצדפו"ר הגי'
בו' (וכן עולה מכת"י ה"ט ורש"י

"חזרה ונפרצה". צדפו"ר ורוב
כתה"י נפרצה (וצכמה מהם הוגה
כלפנינו צגליון), אך צס' הישר לר"ת
ועוד צצר כלפנינו, ועי' מש"כ להלן
צרש"י. י"ג (רמב"ם, רבינו צרוך,

^ד מהדירי ומדפיסי חיבורי הראשונים כשראו בכת"י "אומ" פתחו לתועלת הלומדים "אומר", וכמובן שזה נעשה גם במעתיקי כת"י וללמד על הכלל כולו יצא.

^ה מהדורת מכון מערבא ומהדורת זכרון יעקב החדש. במהדורה הנ"ל הישנה (ומשם למהדורת עוז והדר) ודפו"י "נפרצה אומרין לו גדור" ליתא פעם השנייה.

^ו שז"ל ואפ"ל דלתרץ קושיא זו כי רש"י ז"ל דכל חצרות בו', ותיבת "דכל" אינה העתקה כמובן.

^ז שהרי לא היו לו כת"י.

^ח דאי היה פיסקה אחת לא היו משמיטים חציה, ויש לציין דבכת"י ה' הגורס כלפנינו יש נקודה קודם "וכל".

^ט בכת"י ה' כולן, ונראה שהוגה מ"כו" בטעות דאיי"ז לשון רש"י.

ד"ה חזרה ונפרצה אומ' לו.
 "לגדור". צנימוקי הגרי"צ נתקשה
 מה צא רש"י להשמיענו צמה שהוסיף
 אות ל', ונדחק לתרץ, עיי"ש.
 וצדפו"ר וכתב יד ה' הגירסא "אומ'
 לו גדור". וציאור כוונת רש"י י"ל
 צב' אופנים: או שצא לקצוע דגרסינן
 פיסקה זו (דלא כנוסחאות הוצא
 לעיל, עי' לשון הרמב"ן שם), ויותר
 נראה ש"חזרה ו"נפרצה הוא פי' ולא
 מן הגמ' וגו' רש"י נפרצה כדהוצא
 לעיל בגמ', וע"ז פי' דהכוונה שחזרה
 ונפרצה פעם שנייה (כך פי' צדק"ס).
 ויש לציין דצרמב"ן לא העתיק "חזרה
 ו":

תוס'. ד"ה בגויל. לימא "לאיתי
 מנהג כל המקומות" כמו שנהגו.
 צכ"ל הגי' לימא פחות מבאן כל
 המדינות המנהג כמו שנהגו, והלשון
 יותר מדויק ועולה יפה לפי מהר"ס
 ומא"כ (אמנם נראה דתיצת

שצרי"ף), ונראה טעות דהיה לו
 להוסיף רק "לצינין" ולא יוטר"ף.
 והנכון כצ' כת"י רש"י על הרי"ף
 (לונדון ומנטובה^י) דתיצת "הכל"
 ליתא כלל, ומה שהשמיט רש"י
 "לצינין" משום דבגמ' פי' "לצינין
 ליציני" אגב גררא ד"לצינין" צאמת
 אצ"פי. אלא דממה דגי' "כו"י"ש לה
 סמך בג' מקורות (דפו"ר, כי"ה^י,
 ורש"י שעל הרי"ף) נר' דכ"ל וצ"ע.
 ואולי יש ליישב דקאי על המשך
 המשנה בגויל זה נותן כו' דבגמ' מפ'
 חילוקי השיעורים:

ד"ה לפיכך. "אע"פ שהוחזק יותר
 מחבירו ובגון שנפל הכותל בחלקו
 בדמפרש בגמ'". ליתא צדפו"ר
 וכתה"י:

ד"ה מקום שנהגו בו'. בגמ' "מפרש"
 מאי קאמר. צדפו"ר וכי"ה^י פריד:

^י ברש"י שעל הרי"ף הגי' כפיסין לבינין. כולו, ונראה שהוגה מא' הנוסחאות הנ"ל
 מסברא (כדרכו של מחברו [ר"י זוסלין] בקודש, להגיה במקום מוקשה לפי דעתו).
^{יא} בכת"י פ' הגי' לבינין, ונראה שהוגה מסברא.
^{יב} ממחברים שונים מהנדפס, ראה מבוא.
^{יג} וגם שכ"י"ה הוא מנוסח אחר מדפו"ר (עי' מבוא) וגי' משותפת לשניהם קשה לדחות
 בשתי ידים.
^{יד} בכ"י פ' מטושטש.

"המנהג" טעות ול"ע):

המאירי ז"ל: וגאוני ספרד דוחקים
לגרוס ודקא איירי"ז לה מאי קא
איירי לה כלומר מה הולך התנא
לשנותה ואין צורך צכך עכ"ל. וזר"י
מיגש (צש"מ) גורס ודקארי לה אמאי
קארי לה, כפי"הנ"ל:

ד"ה לפיכך. פשיטא "בדפירש
בקונטרס". הק' צפני שלמה הרירש"י
שס לא פי' כן, עיי"ש מה שתי'. והנה
צכת"י לונדון תיבות אלו ליתא,
וא"ש"י:

דף ב:

"ש"מ היזק ראיא שמיחא היזק". צרוב
כתה"י" ליתא, וצאמת מיותר הוא
דכל הני פירכי צאים להראות ששמיחא
היזקוא"ל פירוט כמו שלא פרט הגמ'
צשאר פירכי"ה:

גמרא. אפור לאדם "לעמוד בשדה"
חבירו. צכתה"י וצ"מ הגי' שיעמוד
על שדה חבירו:

הזיקא דרבים שאני "ודיחיד לא".
ליתא צקנת כת"י (פר' וה', מ')
וצאמת נראה מיותר:

"נפל שאני ודקארי לה מאי קארי
לה". צכתה"י פר' הגירסא: איבא
דאמרי נפל אין לא נפל לא אלמא
הזק ראיא לא שמי' הזק, לא לעולם
אימא לך אע"ג דלא נפל והאי דקתני
נפל סיפא כו' וכ"ג רצינו צרוך. וכ'

"בין מלמעלן בין מלמטן" ובין
מבנגדן". צרוב כתה"י כאן ולקמן
(שס גם צדפוה"י) מלמעלן ומלמטן

טו אמנם בתוס' אלפס (כת"י) אי' "כדפרש"י ז"ל". ועוד שבכת"י פ' נוסף בהמשך
דאפילו בפ"ה (דהיינו שתיבת "כדפ"ה" וכדו' השתבש ל"בפ"ה" והתבלבל הסופר
והעתיקו שלא במקומו, וכן מצינו במק"א), וי"ל שמחקו מעתיק כ"ל (או מקורו)
מפני שאינו מובן (שני הכת"י ממקור א' הם ולכן מסתבר לומר שבמקור כ"ל היה
הגי' כמו בכ"פ), אמנם עי' מבוא שמסתבר שמחקו ע"פ כת"י מדויק שהיה לפנינו כמו
בשאר מקומות.

טז ובכ"י אס' ודקא ארי (ב"פ) וכ"ה בפר' (בגליון) ובה' בפעם הראשון.

י לבד מפר' וקטע כ"י (שגי' דומה לגי' הדפוס בכ"מ).

יח בכת"י פר' גורס כע"ז לעיל ג"כ.

יט כ"ה בכת"י הגורסים כלפנינו (פ' וקטע כ"י).